

KÖROĞLU DESTANI'NIN ORTAASYA RİVAYETLERİ

"Köroğlu Destanı, kültürümüzün müşterekliği açısından bakıldığında, Destanı bir eser olmasının yanı sıra, maziyi taşıyan abidevi bir kıymete de sahiptir. Bu gün bile, anlatıldığı ve dinlendiği coğrafi alanın vüs'atı dikkate alınınca, Türkler arasında kültür bütünlüğünü koruma bakımından gördüğü işin ehemmiyeti daha iyi anlaşılır."

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM*

Köroğlu Destanı, uzun asırlar ötesinden günümüze ulaşan ve hâlâ anlatım geleneğindeki yerini muhafaza eden, sevilen ünlü bir destanıdır. Hemen bütün Türk Dünyasında ve Türklerle uzun asırlar beraber yaşamış milletlerin hayatında derin akisler bırakmış olan Köroğlu Destanı, kültürümüzün müşterekliği açısından bakıldığında, destanı bir eser olmasının yanı sıra, maziyi taşıyan abidevi bir kıymete de sahiptir. Bu gün bile, anlatıldığı ve dinlendiği coğrafi alanın vüs'atı dikkate alınınca, Türkler arasında kültür bütünlüğünü koruma bakımından gördüğü işin ehemmiyeti daha iyi anlaşılır.

Umum Türk dünyasında ve komşu milletlerin hayatında yer alan Köroğlu Destanı, zaman ve mekân içinde anlatım geleneği vasıtasıyla aldığı yol ve kazandığı zenginlikler, yayılma ve tekâmül scyri neticesinde, bugün karşımıza iki ana versiyon ve bunlara bağlı sayısız rivayetler geliştirerek çıkmaktadır. Çağımızda, hayatietini ve dinamizmini bu derece muhafaza etmiş icra edilme sahasındaki vüs'atının derinliğini kaybetmemiş Köroğlu Destanı tipinde ve hacminde bir esere, başka milletlerin hayatında rastlamamaktayız. Bunun bir sebebi, Türk destan anlatım geleneğinin mükemmelliği ve bir mektep seviyesine erişmiş olmasıysa, bir diğer sebebi de Köroğlu Destanı'nın kendine mahsus bir anlatım geleneği yaratma gücüne sahip olmasıdır, kanaatindeyiz.

Ortaasya bozkırlarından Balkanlara kadar uzanan geniş saha içinde teşekkül eden ve hâlâ gelişmekte olan Köroğlu Destanı rivayetleri, yukarıda da belirilmiş olduğumuz üzere iki versiyon etrafında toplanır. Biz, bu iki versiyonu **Batı Versiyonu** ve **Ortaasya Versiyonu** şeklinde isimlendireceğiz. Köroğlu Destanı'nın Batı versiyonuna Azerbaycan, Anadolu, Balkan ve çevre Türk yerleşim sahalarında yer alan Türk rivayetleriyle, Gürcü, Ermeni ve diğer etnik grup ve milletlerin hayatında yer alan rivayetleri dahil etmekteyiz. Ortaasya versiyonu, Türkmen, Özbek, Karakalpak, Tatar, Kazak, Kırgız, Uygur Türklerine ait rivayetler ile Tacik ve Buhara Arapları arasında dolaşan Arapça ve Tacikçe anlatılan rivayetleri kapsar. Afganistan Türkleri arasında dolaşan Köroğlu Destanı rivayetleri de Ortaasya versiyonuna dahildir.

Köroğlu Destanı, Ortaasya Türk destan anlatım geleneği içinde tekâmülünü tamamlayarak epos seviyesine erişmiş mükemmel bir hamasî destan, Manas Destanı gibi âbidevi bir eserdir. Biz, bu mükemmel epos'un bütün Ortaasya rivayetleri hakkında yeterince bilgi toplayabildiğimizi söyleyemeyeceğiz. Elimdeki bilgi ve metinler daha çok Özbek, Kazak ve Türkmen rivayetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özbek rivayetleri arasında Batı versiyonuna bağlı rivayetler de yer almakta ve bunlar ayrı bir Köroğlu mektebini temsil etmektedir. Köroğlu Destanı'nın tamamı Türkmen ve Karakalpaklar arasında kırk bir; Özbekler arasında Batı versiyonu on dört - on altı, Ortaasya versiyonu kırk üç; Kazaklar arasında altmış iki, Tacikler arasında elli kol olarak hesaplanmaktadır. Bu sayıya, Tatar, Uygur, Kırgız, Sibirya ve Afanistan Türkleri ile Buhara Arapları arasında dolaşan destan kollarını da ilâve edersek tahminen büyük bir yekûna erişiriz, sanyorum. Ancak, üzüntü ile ifaâde edeyim ki, sonuncu gruba ait destan kolları hakkında fazla bir bilgiye sahip değilim.

Kazaklar arasında Köroğlu Destanı'nın tespit edilen metinleri şunlardır: Köroğlu Sultan Hikâyesi; Avaxan kıssası; Köroğlının Kıssası; Köroğlının Kıssası; Kıssa-i Köroğlu; Köroğlu; Köroğlu Sultanın körde tuvganı hem Rayxan padşamen sogıskanı; Köroğlu; Köroğlının Kıssası; Köroğlu

* İ.H.U. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğretim Üyesi.

Sultan; Awezanning Kıssası; Kısası-i Koroğluning korden cıkkanceri; Koroğlı Sultan; Koroğlı; Koroğlı; Koroğlı, Ravaşbek, 1. bölüm; Korden tuwgan Koroğlı, ekinçi salası; Şağıdatka bargını, üçüncü salası; Koroğlı sultanıng Awaxandı alğan safarı; Koroğlı; Ravaşbek Batırduıng Kalmak batır Maharammen sogıskanı; Kısası-i Kaldarken; Koroğlı men Mezergen; Aweznan Ölenğı; Koroğlınıng balası Aweznan; Fi bayan Türken Kasımkanınıng nasılı; Bozay batır men onıng balası Koroğlı; Koroğlı Sultan. Bunların bir kısmı eskiden ve bir kısmı da yakın zamanlarda yayınlanmıştır.

Kazaklar arasında dolaşan ve tespit edilen rivayetlerde, Ortaasya'da Kazaklar ile Çungarlar arasında cereyan eden tarihî mücadelelerin yanı sıra, Kalmuklar ile Arapların fütühatı sırasında yapılan savaşların derin akisleri de yer alır. Yukarıda belirtilen rivayetlerden başka, "erteği" tarzında anlatılan Koroğlı rivayetleri de mevcuttur. Koroğlı, bu tür rivayetlerde olağanüstü varlıklarla / dev, peri gibi.../ dostluk kurar, arslan ile güreşir; olağanüstü varlıklarla yaptığı mücadeleleri kazanır; kırk devı yenip kendine hizmet ettirir. Yarı mitolojik, yarı masal unsurları ile, "erteği" kompozisyonu içinde hayatiyetini sürdüren bu rivayetlerin çatı itibariyle elimizdeki destaninkine benzerlik taşıması, bize bunların arkaik bir tabakanın izlerini sakladıkları inibitmasını vermektedir. Ancak, kesin bir hükme varmak için, orijinal metinleri görmek gerekir ki, bu imkânâ şimdilik sahip değiliz. Fakat, destanın Ortaasya Türkleri arasında müşterek bir hayat yaşanırken meydana geldiğine dair, destan anlatım geleneğinin sakladığı bilgiler de bize, bu konuda az da olsa bir fikir verebilir.

Kazak rivayetlerinin çoğunda Koroğlı, Han bey, sultan, padişah makamlarına gelen, atadan ve babadan bir bey oğlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eşkiyadan gelişen bir kahraman tipi çizmez; aksine, kötü talihini yenip hakkı olan beylik, veya hanlık tahtına oturup halkını idare eden, mükemmel devlet sahibi, adil bir hükümdar, hamasî bir destan kahramanı olarak beşerleşmiş bir mitolojik tip çizer.

Özbekler arasında Koroğlı Destanı, her iki versiyona bağlı rivayetlere sahiptir. ayrıca halk arasında Koroğlı hakkında "termalar" da dolaşmaktadır. "Goroğlı" "Goroğlibek-zur batır", "Armanın kalmadı", bunlardan bir kaçıdır. Harezmi destan mektebine dahil bahşılardan tespit edilen rivayetler hacim itibariyle kısadır. Bunlardan bir

kaçı şunlardır: Goroğlını döreyişi; Arap tanggan; Avaz keltiran; Avaz üylantirgan; Avazning azad etilişi; Qırq minglar; Bozirgon; Kampir; Xirman dali; Gulruş pari, gibi...

Özbekistanın diğeri taraflarında söylenen, anlatılan ve Ortaasya versiyonuna bağlı 100'e yakın rivayet tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı şunlardır: Goroğlınıng tuglışi va bolaligi; Zaydıray; Yunus pari; Miskal pari; Rayxon arap; Gulnar pari; Bektoş arab; Şoxdorxon; Xoldorxon; Zamanbek; Xidiralı elbegi; Berdiyot otalig; Xilomen; Şodmonbek; Doniyorxoca Oydiyoy; Xasanxon; Çambıl kamalı; Dalli; Avaxzon; Balogardon; İntizor; Gulxiromon; Botaköz; Kunduz bilan Yulduz; Zulfizar bilan Avaz; Xonoyim; Oltın kovak; Avaz bilan Oyzaynab; Maşriko; Malika ayyar; Xonoyim; Avazning arazi; Avazning olimga xukm etilişi; Balxivon; Nuralı; Nuralınıng yaşliğı; Ravaş; Caxongir; Eroğlı.

Ortaasya versiyonuna bağlı rivayetlerde beşerî, mitolojik, şamanistik unsurlar kesif bir yapıya sahiptir. Dikkate calıp olan bu versiyon, destanın en eski tabakalarından derin izler taşımaktadır. Tarih içinde bu tabakalar islâmî renkler kazanmış ve hayatiyetlerini belli bir nispette korumuşlardır. Özbek rivayetlerinde Koroğlı, Özbeklerin ve Türkmenlerin padişahıdır. Destanda yer alan tarihi hadiselerin akisleri, Arap ve İran hâkimlerinin Özbeklerle, Türkmenlerle, kısaca Ortaasya Türk kavimleri ile yaptıkları savaşların, mücadelelerin hâtırâhından ibarettir.

Koroğlı Destanı'nın Ortaasya versiyonuna bağlı rivayetlerinde Koroğlı, Türkmen ve Özbeklerin beyi, kanunî hükümdarı öz halkının ve vatanının düşmanlardan koruyucusu, dâna mürebbîsi, batırların terbiyecisi ve yetiştiricisi, yenilmez bahadır olarak tasvir edilir.

Türkmenler arasında dolaşan ve tespit edilen rivayetlerde de Koroğlı'nun şahsiyeti Ortaasya versiyonuna bağlı diğerielerinin aynıdır.

Tacikler arasında dolaşan Koroğlı rivayetlerinin de Ortaasya versiyonuna bağlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu rivayetlerde merkezî kahraman, efsanevî kahraman Koroğlı yerine, onun manevî evlâdı olan Avaz Han'dır. Destanın yapısındaki bu gelişme, daireleşme ameliyesinin bir neticesi olabileceği gibi, başka faktörlere de bağlanabilir. Bu konuda elimde ne yeterli açıklama yapabilecek bilgi, ne de malzeme var. Sanıyorum, Avaz Han'ın merkezî figür haline gelmesinde (Devamı S. 26'da)